NOVRUZOVA, İlahe (2014). "Azerbaycan Kültürü ve Edebiyatının Gelişmesinde Hüseyin Cavid'in Rolü". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: GönülSultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.621-626

İlahe NOVRUZOVA*

AZERBEYCAN KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATININ GELİŞMESİNDE HÜSEYİN CAVİD'İN RÖLÜ

Turana kılıçtan daha keskin ulu kuvvet
Yalnız medeniyet, medeniyet, medeniyet!
H.Cavid.

Azerbeycan'ın filozofu, yazarı, şairi, eğitimcisi Hüseyin Cavid klasik Azerbeycan edebiyatının en iyi geleneklerini geliştiren sanatkârdır. H. Cavid Azerbeycan romantizminin ve çağdaş Azerbeycan edebiyatının kurucularından biri olmuştur. Cavid'in sanatı sanatsal çeşit, tür ve biçim yönünden zengindir. H.Cavid lirik şiirlerin, lirik-epik tiyatro eserlerinin, Azerbeycan edebiyatında ilk manzum facia ve dramların yazarıdır.

Hüseyin Molla Abdullah oğlu Rasizade 24 Ekim 1882 yılında Naxçıvan'ın Şahtahtı köyünde dünyaya gelir. İlk eğitimini ailesinin tepkisi ile Mollahanede alır. Hüseyin Cavid, henüz 14 yaşında iken kendi kararını vererek cesareti ve kararlılığı sayesinde ailesine haber vermeden Mollahaneden kaçıp, Mekteb-i Terbiye'ye kaydolmuştur. Ancak, bir müddet sonra bundan haberdar olan babası Molla Abdullah, bu hareketine çok kızmış ve Cavid'e bu okula gitmeyi yasaklamıştır. Babasının hareketine üzülen Cavit, durumu Hocası Mehmet Tağı Sıdki'ya anlatmıştır. Hocası da Cavit'in Mekteb-i Terbiye'ye devam etmesi hususunda babası Molla Abdullah'ı ikna etmeyi başarmıştır.

1898 yılında Mekteb-i Terbiye'yi bitiren Cavid gözlerinden rahatsızlanmıştır. Tahsiline bundan dolayı devam edememiştir. Neticede, tedavi için Tebriz'e gitmesi ve burada imkânlar ölçüsünde ruhani dersler alması kararlaştırılmıştır. Tebriz'de Arapça ve Farsçasını ilerlettiği gibi, Şark Edebiyatı ve Felsefesini de burada öğrenmiştir.

* Dr. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Hüseyin Cavid, genel olarak Türk edebiyatının çok önemli bir simasıdır. Hüseyin Cavid eğitiminin ve hayatının önemli bir kısmını Türkiye'de ve İstanbul'da geçirmiştir. Bu dönemin bu çevrenin en önemli simaları ile hep beraber olmuştur.

İstanbul'a gelen Cavid Rıza Tevfik, Tevfik Fikret Bey ile tanışmıştır. Bu dönemde Türk Edebiyatı ile de yakından ilgilenen Cavit özellikle, Namık Kemal, Abdulhak Hamit, Rıza Tevfik, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Hikmet Müftüoğlu gibi şahsiyetlerin eserlerini okumuştur.

Sanata genç yaşlarda başlayan Hüseyin ilk şiirlerini "Gülçin", Arif", "Salik" mahlası ile kâleme alır, daha sonra "Cavid" (ebedi) mahlasını seçer.

Cavid İstanbul'da yaşadığı dönemde edebi çalışmalarını devam etdirmiştir. Doğrudur, onun bu dönemde kâleme aldığı eserlerin çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Onun "Siratül-müstakim" gazetesinin 1909-cu yıl sayısında yayımlanan "Yadi mazi", "Son baharda", "İlmi beşer" adlı şiirlerinde şairin hayat və cemiyyet olayları ilgili kendine has fikirler belirtir. Şair "İlmi-beşer" şiirinde yazıyor:

"Kəsbi-irfan için, fəzilət için
Çalış, uğraş!" diyorsun… İştə bənim
Ən böyük, ən sevimli amâlim,
Qayeyi-məqsədim budur. Lakin… (H.Cavid, I cild, s.41).

1910 senesinde Azerbaycan'a dönen şair bir dönem Nahçivan'da, Gence'de ruhani okulunda, daha sonra Tiflis'de öğretmenlik yapmıştır. Hayatının son 17 (1920-1937) senesini Darülmüellimin'e bağlayan Cavid burada öğretmenlik yapmış ve kendini edebi ve sosyal ortamda yetenekli öğretmen olarak tanıtmıştır.

1937 senesinde bir çok Azerbaycan aydını gibi H.Cavid de hapsedilerek Sibirya'ya sürülmüş ve 5 Aralık 1941-de cezaevinde hayata gözlerini yummuştur. Naaşı 1982 yılında Haydar Aliyev tarafından Azerbaycan'a getirilmiş ve Nahçivan'da toprağa verilmiştir. 1996 yılında Haydar Aliyev'in teşebbüsü ile Cavidin mezarı üzerinde türbe inşa edilmiştir.

Hüseyin Cavid'le Azerbaycan dramaturjisinde yeni bir dönem başlanır. Çünki Cavid dramaturjisinde, şiiriyyatında olduğu gibi romantik yazardır. Onun romantizmi dramaturjisinde büyük beşeri

fikirler ortaya koymaktadır, milli edebi-bedii fikri ve felsefi fikirlər içermektedir.

Dramaturg olarak 1910-1912 yıllarında tanınmaya başlamış, 1910-1918-ci yıllar arasında H.Cavid "Geçmiş günler", "Bahar şebnemleri" adlı şiir topluları yayımlanmıştır, "Ana", "Maral", "Şeyh Senan", "Şeyda", "Uçurum" və "İblis" dramlarını yazmıştır. 1926-1937 yıllarında şair "Knyaz", "Telli saz" "Seyavuş", "Şehla", "Heyyam", "İblisin intikamı" kimi yeni dram eserleri yazmış, bir sıra başka eserlerini kâleme almıştır. Hüseyin Cavid tarihi mevzuda kâleme aldığı "Peygamber" (1922), "Topal Teymur" (1925), "Knyaz" (1929), "Seyavuş" (1933), "Heyyam" (1935), "İblisin intikamı" (1936) kimi dram eserlerinde (1,316) zamanın və tarihin faciasını sanatında yeniden canlandırmıştır.

H.Cavid'in maruz kaldığı *"Pantürkist", "Panislamist'", "Antikomünist"* suçlamalarının temelinde, Türkiye ilişkileri ve Türkçe kullanması önemli bir etkendir. H.Cavid külliyatının mukaddimesinde şu görüşlere yer verilmiştir:

"Müqtədir sənətkarın yaradıcılığındakı romantik coşqunluq ilk öncə türk millətinin sabahına olan sonsuz inamdan qidalanırdı. Əsərlərin imlasına toxunulmamış, dil və üslubunun qorunulmasına çalışılmışdır. Cavidin işlətdiyi türkcə oldukca tadlı və işlənmiş, gözəl bir türkcədir. Şimali və Cənubi Azərbaycan, Türkiyə və Türküstan və s. türk ellərində tək bir münəvvər bulunmaz ki, Cavidi oxusun və anlamasın. Cavidin dili barədə nisbətən müfəssəl və obyektiv qənaətləri ilk dəfə Mustafa Haqqı Türkəqul yazdı: "Cavidin dili istər Azərbaycan daxilində, istərsə Azərbaycan xaricində çox münaqişə və mübahisə olunan bir mövzudur." (Cavid, 2005, s. 3, 6). Cavid'in kızı Turan Cavid, umum affın ilan edilmesinden sonra (beraet) yaşadığı olayı şöyle anlatır: "*1958-ci ildə Cavidin bəraətdən sonrakı ilk kitabını "Azərnəşr"ə təqdim etdim. Mətni sadələşdirməyi, Cavidin dilini "islah" etməyi o zaman ehtiyac içərisində yaşayan Əliağa Vahidə təklif etdilər. Vahid isə: – Mən nə karəyəm ki, ustadın yazdığına əl gəzdirim? – deyə təklifdən imtina etmişdi."* (Cavid, 2005, s. 5).

Hüseyin Cavid'in dram eserleri ve onun romantik üslubu XX yüzyıl Azerbeycan kültürü ve ebediyatının gelişmesinde büyük röl oynamıştır. XX yüzyılda Azerbeycan'da "Cavid teatrosu" isimli teatro geleneği yaranmıştır. Teatroların bir çoğu onun eserlerini sahneye koymak ve aktörler onun eserlerinde röl almak hevesindeydi.

Cavid'in ilk dram eseri "Ana" 1910 senesinde kâleme alınmıştır. 1913 senesinde kâleme alınmış "Şeyda" eserinden belli

oluyor ki, H.Cavit'in eserlerinde esas romantik konu – karşısında hiçbir engel tanımayan aşk konusu, ele alınmıştır.

1914 senesinde "Şeyx Senan" eseri yayımlanmıştır. Bu ırkçı ve dini nefrete karşı yönelmiş insanı ve aşkı yücelten bir romantik trajedidir. Eserin kahramanı Şeyh Senan iki dönemin sınırında manevi ve ahlaki değerlerin arayışı içinde bulunduğu toplumda aradığını bulamadığı için diğer dünyalara kendini atar ve sevgi ve umut bulma yolunda çabalar. Cavid Şeyh Senanı tam olarak böyle anlatıyor:

Səni annən doğurdu Turanda,
Yaşadın bir zaman da İranda,
Kəsbi-İrfan için, fəzilət için
Sonra İranı tərk edib gəldin,
Ərəbistanı ixtiyar etdin.
Gənc ikən kəsbi-iştihar etdin.
Lakin ən son yerin, zəki Sənan!
Olacaq son nəfəsdə Gürcüstan.
Qapılıb hissə olmasan gümrah,
Olacaq məqbərin ziyarətgah. (II c. s. 143.)

Cavid "İblis" romantik trajedisini I Dünya savaşının sonlarına doğru yazmıştır. Bu eser savaşa karşı yazılmış kuvvetli bir trajedidir. Eserde karşı karşıya duran taraflar savaşa katılan kuvvetler, imperyalist devletler deyil de, kardeşle kardeştir. "İblis" savaşlara uymuş insanlığın faciasını ve insanlığı savaşdan, kavgadan kurtulmağa sesleyen önemli dram eseridir. Eserin esas kahramanı Arifin aracılığı ile savaşları katiyyetle kötüleyip insanlığı iblisleri tanımağa ve onlara uymamaya çağırır:

İblis!... O böyük ad nə qədər calibi-heyrət!
Hər ölkədə, hər dildə anılmaqda o şöhrət.
Hər qülbədə, kaşanədə, viranədə İblis!
Həp Kəbədə, bütxanədə, meyxanədə İblis!
Hər kəs bəni dinlər, fəqət eylər yenə nifrət,
Hər kəs bana aciz qul ikən, bəslər ədavət.
Lakin bəni təhqir edən, ey əbləhü miskin!
Olduqca müsəllət sana, bil, nəfsi-ləimin,
Pəncəmdə dəmadəm əzilib qıvrılacaqsın,
Daim ayaq altında sönüb məhv olacaqsın.
Bənsiz də, əmin ol, sizə rəhbərlik edən var:
Qan püskürən, atəş savuran kinli krallar,
Şahlar, ulu xaqanlar, o çılğın dərəbəklər,
Altın və qadın düşgünü divanə bəbəklər.

Bin hiylə quran tilki siyasilər, o hər an
Məzhəb çıqaran, yol ayıran xadimi-ədyan;
Onlarda bütün fitnəvü şər, zülmü xəyanət,
Onlar duruyorkən bəni təhqirə nə hacət?!
Onlar, əvət onlar sizi çignətməyə kafi,
Kafi, sizi qəhr etməyə, məhv etməyə kafi...
Bən tərk edərim sizləri əlan nəmə lazim!
Hiçdən gələrək, hiçliyə olmaqdayım azim.
İblis nədir? - Cümlə xəyanətlərə bais...
Ya hər kəsə xain olan insan nədir? - İblis...

Hüseyin Cavid türk asilzadelerinin hayatını, onların əhlakını və kendinin bu asilzadeler ortamına olan yanaşmasını "Uçurum" və "Afet" faciasında kâleme almayı da unutmamıştır. "Uçurum" eserinde vatanını, milletini, halkını unudan "gençlere" hitaben yazıyor:

O gün ki İstanbulda
Gənclik fransızlaşdı,
Getdikcə türk övladı
Uçuruma yaqlaşdı.
Yurdumuzu sardıqca
Düşgün Paris modası,
Hər kəsə örnək oldu
Sərsəm firəng ədası.
Sərxoşluq, iffətsizlik
Sardı bütün gəncləri,
Zəhərləndi getdikcə
Məmləkətin hər yeri.
Avropadan - fəzilət,
Himmət, ciddiyyət, vüqar
Dururkən yalnız çürük
Bir züppəlik aldılar (2, c.2, s.339)

Sonuç olarak şunu belirtmek isterim ki, H.Cavid tekrarsız sanatkarlık üslubuna sahip bir yazar olmuştur. Cavid'in Azerbaycan edebiyyatında ve kültüründe rolü çok büyüktür. H.Cavidin eserlerini tüm türkdilli halkların anlaya bilmesi için ortak türkçede yazması, eserlerinde Azerbaycan halkının, Azerbaycan kadının mariflemesi yolunda mesajlar vermesi, romantik üsluplu şiirler yazması, Azerbaycan edebiyatında manzum dramın ilk örneğini yaratması, dram eserlerinin Azerbaycan teatro tarihinde bir "Cavid mektebi"ni oluşturması ve bu gibi bir çok hizmetleri ile Azerbaycan edebiyat tarihinde ve tüm türk dünyasında kendi ismini altın harflerle yazmış bir şahsiyyettir.

Hüseyin Cavid'in eserlerini Azerbaycan halkının milli serveti adlandıran Ulu Önder Haydar Aliyev diyordu: "Hüseyn Cavidin əsərləri xalqa hava-su kimi lazımdır. Təkcə ədəbi baxımdan deyil, həm də fəlsəfi, elmi baxımdan lazımdır. Xalqımız, tariximiz nə qədər yaşayacaqsa, Hüseyn Cavidin irsi də o qədər yaşayacaq və xalqımız ondan istifadə edəcəkdir."

Kaynakça

Hüseyn Cavid. Eserleri, I-V cild, Bakı, Lider, 2005.
Hüseyn Cavid. Eserleri, I-V cild, Bakı, Elm, 2007.
AMİA Hüseyin Cavid'in Ev Muzesinin arşivi.